

PRIPOMBE K POŽIGALNIŠTVU

Franjo Baš

Naslednje vrste imajo namen opozoriti na nekatere nejasnosti in negotovosti, ki jih vsebuje gospodarskozgodovinski pojem požigalništva. Dobro se pri tem zavedamo, da za razpravo o požigalništvu še manjkajo neogibno potrebne predhodne študije. Naše opozorilo pa je potrebno, saj je že v polpretekli dobi redko požigalništvo z novim zakonom o gozdovih 1953 kot zastarel gozdni ali poljedelski obrat dejansko prenehalo ter bo pri nadvse skopih zgodovinskih virih mogoče obstoječe nejasnosti osvetliti samo z ugotovitvami pri posameznikih, ki so imeli s požigalništvom v življenju opravka. S smrtjo teh bo obnova dejanske podobe etnografskega požigalništva nemogoča, prav tako pa tudi sodba o resničnih ali samo predpostavljenih požigalniških pojavih. Prav v prijemih kot naše opozorilo je ena od znanstvenih nalog etnografije, da z razvidom gradiva o življenjskih pojavih, ki niso oprti na pisane ali predmetne vire, a so posamezno še ohranjeni v ljudskih proizvodjalnih postopkih, doprinaša¹ svoj delež k obravnavanju zgodovinskih problemov.

Požigalništvo naše polpretekle dobe je imelo več namenov. Najbolj razširjeno je bilo v obliki žganja frat² v alpskem Podravju, kjer je na posekanem in požganem svetu obnavljalo zemljo za setev gozdnih semen, zlasti iglavcev; ta setev se je opravljala skupaj s setvijo rži ali tako imenovanega »pemskega« žita. Samo kot gnojenje njiv s požiganjem nanošenega lesovja in hoste je fratnemu podobno požigalništvo na njivah po Prekmurju³ ter na zeljnikih nad Idrijco in kot konservativna gozdna higiena v planinskem Podravju požiganje hoste⁴ po posekah, da se iz neuporabljenih vej ali vrhov ne zaradi gozdnemu drevju škodljivi mrčes. Po izvoru najstarejše in za zgodovino kolonizacije pomembno⁵ je požigalništvo lazov, napravljanje novin, požarov ali velen na Ratitovcu, ob gornji Kokri, gornji Meži, gornji Mislinji, ter v porečju gornje Savinje, Pake in Boljske, ki pripravi na drugače neuporabnem ali malo uporabnem gozdu za eno do dve leti kulturo prosa, ajde, rži ter ovsa, redkeje tudi

¹ Prim. Bratanić Br., Uz problem doseljenja Slavena. Zbornik radova filozofske fakultete vseučilišča v Zagrebu I, 1951, str. 221.

² Koprivnik J., Pohorje, 1925, str. 67.

³ Narodopisje Slovencev I, 1944, str. 125.

⁴ Koprivnik J., l. c., str. 60.

⁵ Prim. Melik A., Slovenija I/1, 1935, str. 541.

pšenice, nakar poraste zopet gozd. Pisana poročila o požigalništvu⁶ podajajo frate in laze zaradi podobnega zelo zanimivega žganja kot istovrstno kulturno dejavnost; to je razumljivo, saj tudi ime »novine« vsebuje požigalništvo frat in lazov. Naše poročilo upošteva samo laze ali velne.

Posebno važnost za zgodovino naselitve Slovencev in kolonizacije slovenske zemlje je dobilo požigalništvo z gradivom, ki ga je za laze in frate na nekdanjem Štajerskem zbral Fr. X. Hlubek.⁷ V bistvu na Hlubekovo gradivo je oprl J. Peisker⁸ svojo gospodarsko stavbo Slovencev ob in po naselitvi v novi domovini ter orisal slovensko poljedelstvo do konca visokega srednjega veka kot požigalniško obratovanje, ki v prevladajoče gozdnati Sloveniji podira gozdove, jih požge, na požganem prostoru seje žito in, ko je zemlja za žito izčrpana, pase, dokler pašnikov ne preraste gozd, nakar začne novi požig pripravljati zemljo za njivo. Za Peiskerjem sta podobno obravnavala staroslovenski sistem P. Punschart in Vl. Levec. Proti požigalništvu kot vladajočemu poljedelskemu sistemu pri Slovencih v zgodnjem srednjem veku je nastopil A. Dopsch in pokazal na tehniko požigalskega poljedelstva, ki bi moralo tudi najbolj gozdnato zemljo prehitro izrabiti in jo napraviti za poljedelstvo nedonosno, ter postavil vprašanje, ali so ravnine kot n. pr. Dravsko polje v VI. do X. stoletju res pokrivali samo pragozdovi? Dopschev nastop proti absolutnemu požigalništvu je rodil malo uspeha. Zdi se, da je avtoriteta A. Luschina, ki sam sicer ni podal sodbe o zgodovinski vlogi požigalništva, a je moralno kril delo zgodaj umrlega Vl. Levca, v precejšnji meri pripomogla, da je požigalništvo pridobljeno zgodovinsko vlogo za zgodnji srednji vek obdržalo in da so starejša naziranja, n. pr. Kronosevo, ki je pri Slovencih predpostavljala že orno poljedelstvo z ralom, stopilo v ozadje in v pozabo. Slovenska zgodovina je v srednjeveški kolonizaciji ugotavljala poleg prvenstvenega požigalništva še druge podrejene vrste poljskega obdelovanja, n. pr. Fr. Vatovec⁹ v porečju spodnje Savinje dvovrstilno in prašno poljedelstvo. Osamljeno mnenje, ki je požigalništvo kot poljedelski sistem odklonilo¹⁰ kot nemogoče ter ga opredelilo za eno od sredstev in oblik krčenja gozdov, je R. Ložar zavrnil¹¹ s pozivom na Hlubeka in z utemeljitvijo, da je treba geografsko razširjenost požigalništva ali trebljenje razlagati z raznimi okoliščinami ter s tokovi slovenske naselitve. Pojem požigalništva ima tako v etnografiji in v zgodovini Slovencev določeno vsebino za splošni poljedelski sistem pred

⁶ Narodopisje Slovencev I, 1944, str. 212 (Poljedelstvo).

⁷ Hlubek Fr. X., Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark 1846, str. 56 ss.

⁸ Za slovnstvo o požigalništvu prim. Dopsch A., Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, 1909, str. 107 ss. — Grafenauer B., Ustoličenje koroških vojvod in država Karantanskih Slovencev, 1952, str. 17 ss, 456 ss.

⁹ Vatovec Fr., K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, 1927, str. 58.

¹⁰ Časopis za zgodovino in narodopisje XXIII, 1928, str. 93 ss.

¹¹ Narodopisje Slovencev I, 1944, str. 121.

nastopom ornega poljedelstva. Najbolj jasno je to izpovedal v razlagi zgodovinskih virov o starih Slovanih ter na temelju objav novejših ruskih zgodovinarjev in L. Niederla Bogo Grafenauer,¹² ki je prvi opisal požigalništvo kot poljedelski sistem pri Slovencih v stoletjih po priselitvi v sedanjo Slovenijo.

»... Gozd oziroma grmovje posekajo, les posušijo in zažgo, ko je dovolj suh. Pepel — kot gnojilo — enakomerno razprostrejo po vsej površini laza, zemljo nato prekopljejo in zasejejo, enkrat, dvakrat, le redko trikrat zapored, nato uporabljajo zemljo 1 do 2 leti za pašo, končno za več takih period (ponekod — po Tretjakovu kar do 50 let) znova prepuste gozdu. Plug je pri tem načinu obdelave neuporaben, a tudi ralo se dá le slabo rabiti, kajti štori podrtega drevja praviloma ostanejo v zemlji. Dasiravno je ralo zemljo le razrilo, pomeni iznajdba rala začetek razkroja požigalništva, ker rala pri požigalništvu niso mogli izrabiti v polni meri. V polpretekli dobi, iz katere imamo opise požigalništva na naših tleh, gre seveda le za borne ostanke v področjih, ki jih drugače ni bilo mogoče obdelovati, toda nedvomno za ostanke nekdanj prevladujočega načina poljedelstva. Ob tej trditvi nas ne sme motiti, da je v ledinskih imenih razmeroma le malo sledov tega imena. Prvič namreč pri tem sistemu stalna prava ledinska imena še niso mogoča, ker se menjavajo še polje in gozd, drugič pa še celo niso mogla nastati ledinska imena v zvezi s požigalništvom, dokler je bilo to splošen način poljskega obdelovanja.

Požigalništvo je poljedelski sistem, pri katerem se njive premikajo skozi seveda redek gozd, skoraj bolj grmičast, nego pravi gozd, ki mu s tem sistemom pač še niso bili kos. Tako nas ugotovitve naše kolonizacijske zgodovine, da so se Slovani ob svoji naselitvi v zgornjem Posavju in Podravju posebno radi naseljevali na že v antiki kultiviranem, torej že otrebljenem zemljišču, kjer pravo požigalništvo ne le ni bilo več potrebno, marveč tudi nemogoče, nujno napoti k misli, da so morali poleg požigalništva poznati tudi še drug način obdelave zemlje, ki so mu nemara staroselci pomagali k hitrejšemu prodoru. Ker je motično poljedelstvo na odprtem zemljišču manj izdatno kakor požigalništvo (ker ni pepela za gnojilo) prihaja v poštev seveda le sistem, ki je tako povezan z oranjem. Res kaže skupna slovanska terminologija (ralo, brazda itd.), da so začetki takega poljedelstva pri Slovanih že starejši od dobe preseljevanja, da torej izvirajo vsaj iz srede prvega tisočletja naše ere...«

Prevladujoči poljedelski sistem pri starih Slovencih je torej bilo še požigalništvo. Prehodna doba od požigalništva k pravemu ornemu poljedelstvu s stalnimi njivami in popolno lastninsko pravico do zemlje se je zaključila v IX./X. stoletju, ko se s plugom razširi k nam nova tehnika oranja in z njo povezan sistem triletnega kolobarjenja s praho (ozimina, jarina, praha). Zgodnjesrednjeveško slovensko poljedelstvo je zato sloanelo predvsem na požigalniški dediščini, ki so jo Slovenci prinesli s seboj

¹² Grafenauer B., l. c., str. 446 ss. — Zgodovina narodov Jugoslavije I, 1953, str. 78, 138; prim. str. 89, 705.

iz pradomovine in poleg nje na konkurzni masi rimske civilizacije s plugom v že urbarizirani novi domovini; tako da je prevladovalo požigalništvo, ki se je v in po frankovski dobi dvignilo na stopnjo ornega poljedelstva.

Gornjo podobo požigalništva moremo dopolniti z nadrobnostmi iz že znanega požigalništva zlasti v Savinjskih planinah in v Karavankah. To se je vršilo na območjih, ki zaradi skalovitosti ali plitve zemlje trajno za gozd, travnik ali njivo niso bila mogoča. Primerjava teh požigalniških območij s strmimi njivami, n. pr. v Halozah ali v porečju gornje Soče, pa kaže, da se tod okopavajo še težje lege, ki so pokrite z enako plastjo zemlje. Požigalništvo samo ni bilo nikjer odločilno za prehrano rodbine, ki ga je gojila, temveč je prinašalo samo občasni dodatek k pridelku s sicer ne vedno zadostnih, a stalnih njiv;¹³ poleg tega se je pridelek na lazih pogosto uporabil za izboljšanje žitnega semena¹⁴ za stalne njive, kjer je bilo rado snetljivo, medtem ko je bila žetev na novini redno brez sneti.

Mogoče pa bo kdo proti temu ugotovil, da so bili lazi na Ratitovcu odločilni za prehrano laznikov. K temu je treba n. pr. s požigalništvom v Ravnah nad Sorico poudariti, da so tu žgali laze samo kajžarji in gostači, zlasti ogljarji, kmetje pa ne, ker so imeli svoje stalne njive. Ogljarji so žgali laze na skupnih kmetiških pašnikih, na gmajnah, za kar so morali plačevati določeno najemnino. Pri pripravljanju laza so gledali na rahlo in globoko zemljo ter so se kamenite izogibali; za kuhanje oglja so jo sicer posekali, za napravo laza pa izpustili. Kakega časovnega reda pri izbiranju zemlje za laze niso poznali. Prvi dve leti so sejali krompir, tretje pa ozimno rž, ki prej dozori. Za krompir so kopali zemljo do ene rovnice globoko, za rž pa so zemljo bolj rahljali ali »napikali« za setev ter so po setvi zrnje zagreblili pred ptiči. Grmovje so sekali spomladi, proti jeseni drobili, žgali pa prihodnjo pomlad, preden so sadili krompir (april—maj). Po rži so kmetje pasli na lazu vsaj 10 let, nato pa je rastlo grmovje kakih 20 let, da je doraslo za požig laza. Pri izbrani kakovosti zemlje bi lahko lazniki obdelovali laze kot trajne njive. Tega pa niso mogli, ker niso bili lastniki zemlje, zlasti pa, ker bi s tem vzeli kmetom pašnike za njihovo živino. Naloga ratitovških lazov je tako obstajala poleg preskrbe lesa za kuhanje oglja in prehrane ogljarjev v izboljševanju ter obvladanju zemlje za pašnike. Zaradi tega so se morali seliti na nove površine, da je dobila živina pašo na opuščenih lazih. Ko je pod Ratitovcem prenehalo ogljarstvo, je začelo propadati tudi pašništvo ter je propadlo, ko je pašniške površine prerastlo grmovje in les, ker jih ogljar ni več sekal in požigal. Tako so bili tudi lazi na Ratitovcu dodatni obrat ogljarstvu in zlasti živinoreji ter so podobno z gnojenjem pepela pospeševali obnovo pašnikov kot frate na Pohorju ali na Koroškem obnovo gozdov.

¹³ Slovenski etnograf V, 1952, str. 20.

¹⁴ K o c b e k Fr., Savinjske Alpe, 1926, str. 256.

Nikjer nismo imeli požigalništva na ravnini, temveč samo na pobočjih, ter je vprašanje, ali je slovenski način žganja velen na ravnini sploh mogoč. Predstavljajmo si posek, ki je pokrit z vejevjem in hosto do višine odraslega moškega; ko vejevje v tako imenovani glavi zažgemo, bo v trenutku pač zgorel ves drobiž, samo ogorelo pa bo vse, kar je malo bolj debelo, če se ogenj ne bo napeljeval tja, kjer zadosti ne gori, da bo tako vse lesovje zgorelo v pepel, ki je odločilen za pridelek. Napeljevanje ognja pa je pri našem načinu žganja v ravnini dvomljivo, ker za vlako goreče hoste s srpom podobnimi železnimi krevlji ali rogljami, nasajenimi zaradi vročine na do 10 do 12 m dolgih držajih, velnar nima ne prostora ne moči; saj bi v ravnini moral velnar z ognjem vleči tudi hosto vsega poseka! Drugače pa je na pobočjih; tu se vsa hosta naravna vzporedno z gornjim robom velne, kjer se ogenj v glavi zaneti. Od zgornjega roba nato vrsta velnarjev v oddaljenosti 3—4 m drug od drugega vleče ogenj navzdol, kot bi ga podkopavala v nadvse utrudljivem delu, da ga zmore tudi na pobočju le korenjak, ki pa bi v ravnini nujno odpovedal. Ralo je zaradi lege naših požigalniških območij in skalnatih tal neporabno. Slovensko požigalništvo je po vsem tem način obdelovanja tistih zemeljskih površin, ki za stalno poljedelstvo niso prikladna. Primerjava donosa motičnega poljedelstva ali kopaštva z donosom požigalništva ni umestna, ker pripravi naše požigalništvo zemljo največ za dvoletno njivo, kopaško polje pa traja več let, kakor tudi polje v vzhodnoevropskem, ruskem požigalstvu. S pregledom geografske razprostranjenosti polpretekega slovenskega požigalništva in njegove tehnike žganje velen, ki je prilagojena samo za pobočja, ostane možnost požigalništva na ravnini nerešeno vprašanje. Zlasti z ustreznim upoštevanjem rala na požganem prostoru imamo v prikazanem požigalniškem sistemu preje podobo vzhodnoevropskega, ruskega — kakor ga je prikazal n. pr. Dm. Zelenin — ne pa slovenskega požigalništva. Posebno vprašanje pomeni požigalništvo zlasti v ravnini za agrikulturno kemijo, ki ga dopušča samo v posebnih, pri nas redkih primerih n. pr. na Ljubljanskem barju.¹⁵

Prehajamo preko mišljenj o iznajdbi poljedelstva na enem mestu in njeovem razširjanju od tod po ostalem svetu ter vidimo v poljedelstvu kot v vsakem pridelovanju in predelovanju rezultat boja za življenje, ki je vodil do naprednejših prijemov. V boju za življenje je človek na

¹⁵ K r i s c h e P. (Agrikulturchemie 1911, str. 52 ss.) pravi: Zum Brennen des Bodens eignet sich nur Ton- und Moorboden. Das Brennen des Tonbodens ist besonders vorsichtig auszuführen. Zu grosse Hitze brennt den Ton zu Stein, zu geringe Hitze verwandelt ihn in eine Art Zement, der mit Wasser harte Steine bildet. Zum Brennen schält man den Ton in dünnen Schichten vom Acker ab, trocknet ihn, häuft ihn mit Brennmaterial (Torf, Reisig, Holzabfälle) zu einem losen Haufen auf, zündet den Haufen an und wirft beim Brennen immer so viel Erde auf, dass die offene Flamme nirgends zum Ausdruck kommt. Durch das Brennen wird der Ton lockerer, Kali- und Phosphorsäureverbindungen werden leichter löslich, allerdings geht der Stickstoff des Bodenumus kein Brennen verloren. — Torej pri nas neznan in zaradi izgube dušika malo porabni način obdelovanja zemlje.

stopnji nabiralnega gospodarstva v gozdnem pasu začel gojiti rastline najprej na gozdnih jasad in od tod razvijal kopaško poljedelstvo v gozd, ki ga je krčil in trebil s požiganjem in pridobljeno zemljo okopaval, dokler je bila rodna. Po primerih, ki v Evropi niso znani, a jih poznamo iz XIX. stoletja n. pr. v Melaneziji, je požgal gozd, da je usahnilo večje drevje; pod njim je ograbil in očistil zemljo, v njo sadil in sejal; gozda tedaj še ni posekal. Pri izpopolnjevanju kopaštva je iznašel drevo, nato ralo in končno plug ter tako mehaniziral obdelovanje zemlje z ornim poljedelstvom.¹⁶ Z obdelovanjem zemlje pa je tudi spoznal, koliko je za poljedelstvo prikladna, saj ga je za poljedelstvo vrednotenje zemlje pripravilo že nabiralno gospodarstvo s širšo ali ožjo razprostranjenostjo za prehrano porabnih rastlin.

Pri vrednotenju slovenske zemlje za poljedelstvo je odpadla travniška površina, ki je največ zaradi mokrote poljedelstvu malo ustrežna, in gozdna s težkimi in plitvimi zemljami ter senčno in podnebno slabšo lego. Zaradi tega ni slučaj, da je ostalo n. pr. prodno Sorško ali podobno gornje Dravsko polje v veliki meri na razpolago za kolonizacijo visokega srednjega veka, ne pa tudi globoka zemlja na obrobju in v sosedstvu pod Kamniškimi planinami ali pod Pohorjem; temveč je to posledica določene kakovosti priseljenega slovenskega poljedelstva. Slovenci, ki so pri naselitvi sedanje domovine poznali¹⁷ od žitnih vrst rž, pšenico, proso in oves, od sočivja grah, bob, lečo, luk, česen, korenje, kumare, mak, buče, repo in zelje, od sadja češnjo, slivo, oreh, breskev, višnjo ter jabolko, niso znali teh kultur samo obdelovati, temveč so morali za njih pridelovanje poznati tudi ustrezno zemljo. Zaradi tega je naselitev Slovencev vsebovala poljedelsko smotrnost, se pravi, da je morala slediti zemlji, ki je bila za poljedelstvo čimbolj prikladna, saj je priseljence k temu prisilil lastni življenjski obstoj.

Poznanje pravkar navedenega sadnega drevja in zavarovanje njegovih sadov, ki je deloma še posledica starega nabiralnega gospodarstva (n. pr. jablana), večinoma pa pridobitev iz tujine s toplejšim podnebjem, opravičuje podmeno o vsaj delni stalnosti starih Slovanov na ustreznih geografskih legah. To in za življenjski obstoj nujno, smotrno iskanje poljedelstvu prikladne zemlje ter prehrana za požigalništvo potrebnih delovnih sil pa pokaže, da je pojmovanje staroslovenskega poljedelskega sistema v času preselitve v sedanjo domovino kot splošnega požigalništva s selitvijo lazov ali novim gozdom ozemlju še nedognano.

Za poljedelstvo na slovenskem moramo izločiti mokro travniško površino¹⁸ (361.423 ha), nadalje pašnike (265.314 ha), ki so navadno začetek neplodnega sveta, gozdove v višini nad 1000 m, ki jih cenimo pri pomanjkanju statističnih podatkov na 122.946 ha, ter močvirja (2800 ha) in

¹⁶ Prim. Rezek J., *Landwirtschaftliche Geräte und Maschinen. Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien III*, 1899, str. 21 ss. — Bratanić Br., *Orače sprave u Hrvata*, 1939, str. 18 ss.

¹⁷ Kos M., *Zgodovina Slovencev 1933*, str. 53 ss., 95 ss.

¹⁸ Popis zemljišč iz leta 1947. 1951.

Sl. 1. Za požarjenje pripravljena hosta (okolica Gornjega grada)

Sl. 2. Hosta na lazcu v ognju (okolica Gornjega grada)

Iz zbirke Etnografske skupine
Mestnega muzeja v Celju

nerodovitni svet (117.820 ha), tako da dobimo na 1,878.261 ha obsegajoči sedanji Sloveniji 1,008.958 ha za požigalniško poljedelstvo primernega in 869.313 ha neprikladnega sveta. Pri turnusu 12—15 let (po Hlubeku) za eno požiganje in pri najmanjši potrebi poljedelske zemlje 2 ha za eno rodbino, bi rabila vsaka rodbina vsaj 25 ha požigalniškega sveta. Tako bi moglo s požigalništvom na ozemlju današnje Slovenije živeti 40.358 rodbin ali, če bi štela vsaka rodbina povprečno 5 članov — kar je pri higieni v zgodovini zelo veliko — skupaj 201.790 prebivalcev. Ker pa bi mogli pri polpreteklem slovenskem požigalništvu govoriti samo o turnusih, ki so daljši od 30 let, bi morali sprednje število požigalniškega prebivalstva znižati najmanj na polovico. Neznanka, kako so Slovenci nadrobno poselili posamezne predele, za naš račun ni važna. Pač pa je važno vprašanje, kako bi mogli priseljeni Slovenci v teoretičnem gornjem številu zemljo požigalniško obdelovati in se obenem od nje tudi hraniti.

Za posek enega orala grmovja, starega 12—15 let, v enem dnevu je potrebnih vsaj 30 dobrih delavcev; da poravnajo posekano grmovje in hosto, jo naložijo počez čez velno, da bo mogoče ogenj vleči ter da pokrijejo štorovje, je potrebnih v enem dnevu 35 ljudi; pri žganju velne vleče en mož na 3—4 m širine, tako da mora pri požigu enega orala sodelovati vsaj 30 zelo močnih, vztrajnih in odpornih ljudi, ki vlečejo »žgance iz pekla«, kot označujejo Gornjegrajčani in Jezerjani to, zaradi vročine nadvse naporno delo; če se hoče pepelišče ustrezno prekopati, okopati in zagrebsti, da bo posevek tudi rodil, mora zopet delati 25 ljudi ves majski ali junijski dan; preostane še ograditev velne, da ne bo divjačina, n. pr. kak medved, prosa ali ovska posmukala ali popasla, za kar zopet potrebuje 15 ljudi ves dan. Se pravi, za pripravo enega orala velne, ki bo rodila dve leti, je potrebnih 135 delovnih dni. En oral meri 57,3 arov; dva za življenje ene rodbine potrebna hektara zneseta blizu štiri orale, tako da bi samo za požiganje lazov, ki rodijo 2 leti, morala ena rodbina prispevati na leto najmanj 200 delovnih dni, kar je pri nadrobni kombinirani kmetijski dejavnosti praktično nemogoče, posebno ko vemo od Hlubeka, da vrže en požigalniški oral v 30—40 letih skupaj 10 mernikov rži, 24 centov krme in pol sežnja drv; in zlasti če sedaj primerjamo požigalništvo z ornim in kopaškim poljedelstvom.

Za prireditve setve v enem dnevu na enem oralu so pri ornem poljedelstvu potrebni: par volov, 1 orač, 1 gonjač, 1 sejalec in četrti, ki vleče brano, torej pri ornem poljedelstvu so za posejanje enega orala potrebni štiri delovni dnevi. Pridelek na velni je prvo leto res obilnejši ko pri kopaštvu in pogosto tudi pri ornem poljedelstvu, a se drugo leto zmanjša ter pogosto ne dá niti semenja, tako da ni mogoče ocenjevati istočasni donos v požigalniškem poljedelstvu za višjega od donosa v kopaštvu. Razmerje potrebnih delovnih sil med požigalništvom in ornim poljedelstvom bi pri enakem pridelku bilo 33 : 1, ali da dosežemo v požigalništvu isto setev ko z oranjem, je potrebno 33-krat toliko dela kot pri oranju. Potreba po delovni sili je tako pretirana, da je ne moremo vzeti za

stvarno, ker ne vemo prvič od kod prehraniti ljudi, ki so potrebni za požigalništvo, in drugič zaradi obsega slovenskih območij, ki so bila kolonizirana v visokem srednjem veku po racionalizaciji ornega poljedelstva s plugom. Drugo sliko pa dobimo, če primerjamo orno poljedelstvo s kopaštvom. Namesto štirih delovnih dni za posejanje enega ornega orala jih kopaštvo potrebuje petindvajset. Razmerje med ornim in kopaškim poljedelstvom v potrebni delovni sili za enak donos je potem približno 1 : 6, kar je za vprašanje prehrane v kopaštvu potrebnih ljudi kakor tudi za možnosti kolonizacije z ornim poljedelstvom daleč bolj stvarno in življenjsko mogoče. Potreba po delovnih silah za požigalništvo in možnost za njihovo prehrano pa postavlja vprašanje, ali je požigalništvo kot splošni poljedelski sistem mogoče in ali ne pomeni požigalništvo prvič obliko in način za krčenje gozdov s temu sledečim poljedelstvom tiste vrste, ki jo narekujejo lastnosti skrčene zemlje, ter drugič obdelovalni način za površine, neporabne za trajne kulture?

Proti našim izvajanjem iz polpretekle dobe pa naj pričajo¹⁹ imena mesecev in bizantinski poljedelski zakon iz prehoda VII. v VIII. stoletje. Staroslovanska imena prvih mesecev v letu (sečen, sušec, berezozol) se razlagajo tako, da so v »sečnu« sekali drevje na zemljišču, določenem za obdelavo, v »sušču« so se tu posekana drevesa posušila, v »berezozolu« pa so jih požgali in spremenili v gnoj; tako bi posamezni mesec dobil ime iz požigalništva. V zvezi s to razlago smo prepričani, da bo vsak še živi laznik ali velnar zanikal, da bi — razen v izredno mili zimi — sekal drevje v januarju, ker tega zlasti pri grmovju ne dopuščata sneg in mraz. Predstavljajmo si grmičasto goščavo, zasneženo samo pol metra visoko z mrzlim snegom, ki jo je treba za laz posekati pri tleh. Če bi krstnik mesecev to delo poznal, bi januar gotovo dobil drugo ime. Podobno je s februarjem, ko se v januarju posekana drevesa posušijo. Smrečje, ki se najhitreje suši, potrebuje pri poletnem sončnem vremenu tri tedne, da dobro gori, gabrovje vsaj štiri. Vemo pa, da je narava v februarju navadno še pod snegom, ki les ovlaži, tako da se osuši za žganje velne šele v več mesecih. Požigalniški poseki gozdov se opravljajo²⁰ največ v maju, hosta pa se suši dva meseca, tako da se velne največ žgejo proti koncu julija ali v začetku avgusta. Zaradi tega nimajo imena prvih dveh mesecev nobene zveze s požigalništvom, temveč z enostavno preskrbo kuriva za domače ognjišče. Za žganje velne v marcu, ko se v drugi polovici seje oves in jarina, pa morajo pripraviti prostor že prejšnje leto. Zaradi tega je edino naravno, da gre pri berezozolu — marcu — ki pa je v imenu po Miklošiču ali Vasmerju brez zveze z gnojenjem — za gnojenje z žganjem vejevja kot je bilo udomačeno pri nas n. pr. na zeljnikih v območju Planine, Bistre, Idrije, Škofje Loke do srede XIX. stoletja.

Trinajsti člen bizantinskega poljedelskega zakona določa kaznen za najemnika, če seje, ne da bi oral, in za tatu, ki ukrade lopato, motiko,

¹⁹ Grafenauer B., l. c., str. 441, 445.

²⁰ Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Steiermark. 1890, str. 375.

ralo ali kak njegov za oranje potrebni del; 56. člen pa za tistega, ki je zanetil ogenj pri hudem vetru. To naj dokazuje obstoj slovanskega požigalništva na bizantinskih tleh. Vse tri kazni so nedvomno v zvezi tudi s priseljenimi Slovani, vendar ne z njihovim požigalništvom, temveč z razvojno stopnjo njihove osebne kulture. S poljedelstvom je bil postal glavna delovna sila na polju moški, ki se je tega dela povsod počasi privadil in tako tudi na urbariziranem bizantinskem svetu; to se sklada z nekoliko starejšim Leonovim poročilom o poljedelski dejavnosti starih Slovanov, ki ni posebno pohvalna. Tako je tudi kopaški Slovan iz step na severu od Donave le polagoma doumel, da je treba orati in ne zemljo samo rahljati, podobno kot je marsikateremu slovenskemu kmetškemu sinu bilo zgled to, kar je delal oče in ne kar ga je učila napredna poljedelska prosveta. Lopata, motika in sekira so za vsako poljeestvo potrebna orodja in ne samo za požigalništvo, ter se tatvina kaznuje v vsakem pravnem redu. Pri tem pa je bilo bizantinsko poljedelsko orodje narobe od pretežno lesenega staroslovanskega — iz železa ter je predočevalo vrednost sedanjega poljedelskega stroja; zraven tega je moglo železno poljedelsko orodje rabiti podložniku za pripravo orožja, kar ni bilo združljivo z interesi javne varnosti. Doba evropskega viteštva je šla v tem pogledu še dalje, ko so fevdalci pogosto sami upravljali plug in ga prepuščali kmetom samo v času oranja, da ni prišel kmet do materiala, ki bi ga lahko uporabil za oborožitev. Sicer pa ni kaznivost tatvine pluga posebnost Bizanca in je znana²¹ tudi iz dežel (Burgundija v Franciji ali Langobardi v Italiji) in časov (Sasi) izven požigalništva. Burgundski svobodnik, ki je ukradel plug, ga je moral vrniti in mu dodati en par volov z vprego; nesvobodni tat pa je prejel 150 udarcev s palico. Rotharijev zakonik je določeval za langobardskega tatu pluga globo v osemkratni vrednosti tatvine. Najstrožje, s smrtjo na kolesu, pa je kaznovalo tatu pluga saško ogleдалo. Večinoma je bila posest pluga, podobno kot orožja, zvezana s svobodništvom ter je bila tatvina pluga ali orožja sakrileg.

Ogenj pa je rabil pri obdelavi polj zlasti za gnojenje z žganjem lesovja, kot ga poznamo tudi pri nas, n. pr. iz Prekmurja, kar takisto ustreza stopnji tedanjega bizantinskega poljedelstva. Škodljiv — na primer za žito v suhem poletju in zaradi tega tudi kazniv — pa je bil ogenj samo pri hudem vetru. Izven polj so ogenj rabili pri krčenju gozdov, kjer je pri hudem vetru enako škodljiv. Bizantinski poljedelski zakon tako ne dokazuje požigalništva, ki da bi bil prevladujoči slovanski poljedelski sistem pred priselitvijo na Balkanski polotok. Ker so se Slovani preselili na jug od Donave iz večinoma stepskih ravnin za Črnim morjem, bi mogli prvi del 13. člena in železno orodje uporabiti z večjo upravičenostjo za trditev o staroslovanskem kopaštvu in zlasti o razvijajočem se ornem poljedelstvu.

²¹ Beck L., Die Geschichte des Eisens I, Braunschweig 1890—1891, str. 728.

Uporaba železnega in sploh kovinskega orodja (sekira, motika, lemež) je eden od mejnikov v razvoju poljedelstva in tako tudi staroslovskega. Dokler poljedelec ni poznal kovinskega orodja, je gozd samo zažigal, kot smo pokazali na primeru iz Melanezije. Zlasti z železnim orodjem pa je gozdno drevje posekal in požgal, pridobljeno zemljo okopaval ali oral, kakor so dovoljevale kakovosti zemlje in njene lege. Z uvedbo železnega orodja je prenehalo požigalništvo pripravljati zemljo rodovni družbi za začasno obdelovanje ter začelo krčiti gozdove za trajna polja, travnike in stalna naselja. Poleg gnojenja zemlje v kopaštvu je požigalništvo z uporabo železnega orodja trebilo zemljo ter jo usposobilo s stopnjujočo se intenzivnostjo obdelovanja za vse gostejšo stalno poselitev in človeka za urbarizacijo najširših gozdnih površin. Tako je iz sestave kopaštva požigalništvo prišlo v sestav krčenja; svoj prvotni značaj iz tehnike kopaštva pa je ohranilo tam, kjer zemlja za racionalizacijo poljedelstva ni bila sposobna, n. pr. v visoki Sloveniji ali v hladni severni Rusiji. Bizantinski poljedelski zakon je z železno sekiro, motiko, lopato in ralom vprav priča za dobo, ko je staroslovskega kopaštva na Balkanskem polotoku sledilo poljedelstvo z ralom na krčevinah, ki jih je pripravilo požigalništvo. Da pa je bilo takratnim Slovanom že dolgo znano tudi orno poljedelstvo, je nakazal n. pr. v diskusiji z J. Peiskerjem J. Janko, ko je jezikoslovno ugotovil, da poznajo Slovani ralo že iz indoevropske in soho iz praslovske skupnosti.

V skladnosti s historično tehniko slovskega požigalništva je razprostranjenost krajevnih imen Laze, Lazi in podobnih, ki jih poznamo po Krajevem leksikonu Dravske banovine in po Kazalu krajev na zemljevidu Matice Slovske, 41. Od teh leži 1 v Beneški (ob Nadiži), 5 na Notranjskem (ob Cerkniškem jezeru, v Planinski vasi, pri Planini, v Zbiršah in pri Borovnici), 13 na Dolenjskem in v Beli Krajini (pri Fari ob Kolpi, Starem trgu, Črmošnjicah, v Močvirju pri Bučki, pri Boštanju, v Kalu pri Dobrniču, Mirni, pri Krki, Velikih Laščah, Sodražici, Ribnici, Trebelnem in Koprivniku na Kočevskem), 10 v Zasavju (nad Savo pod Ljubljano, pri Prežganju, Vačah, Litiji, pod Kumom, v Zabukovju, na Trojanah, v Vetrniku, pri Veliki dolini, Kozjem in v Trebčah pri Bistrici ob Sotli), 2 v vzhodnem Podravju (v Ložini v Halozah ter v Hlaponcih v Slovskih gorica), 1 pod Pohorjem (pri Rušah), 3 v porečju Savinje (pri Šmarju pri Jelšah, Dramljah in Velenju) in 6 na Gorenjskem (pri Dobu, Tuhinju, v Gozdu pri Nevljah, Gorjah in Bohinjski Beli). Vsi kraji z imeni požigalniškega značaja ležijo po hribih, pobočjih in vznožjih, niti eden na ravnini; isto velja tudi za Krčevine, Rovte, Rute, medtem ko nahajamo Trebnje in podobne kraje tudi na robih mokrih dolin. Popolnoma pa manjkajo požigalniška imena v Posočju in na Krasu, torej na ozemlju, kjer je še danes zraven poljedelstva na terasah precej razširjeno kopaško poljedelstvo. Skladnost v razprostranjenosti krajevnih, pa tudi neredkih ledinskih²² imen iz požigalništva, ki ležijo vsa v hri-

²² V atovec Fr., l. c., str. 62.

bovju ali ob njem, s slovensko požigalniško tehniko, ki je prilagojena za pobočja, nas postavlja pred vprašanje: Ali moremo pri naselitvi Slovencev govoriti o splošnem poljedelskem sistemu in ali ne gre tu za več načinov slovenskega zgodovinskega poljedelstva? Za enega predvsem v ravninah in za drugega v hribovjih?

Kako odgovarja na stavljeno vprašanje geografska razprostranjenost zgodnjerednjeveških oziroma staroslovenskih najdišč? Kobarid leži v rodovitni ravnini Soče in Gojače nad Vipavsko dolino, ki k poljedelstvu naravnost izziva. V sicer težjem, a vendar izrazitem poljedelskem svetu so Črnomelj, Moravče pri Litiji in Sv. Križ nad Moravčami. Ljubljana, Hudo, Mengeš in Komenda so prave ravninske poljske naselbine kot tudi Kranj, Bašelj in Žirovnica. Blejske nekropole so mejniki prirodnih njiv in Gorje ter Bohinjska Srednja vas vabita s svojo sončnostjo k poljedelstvu. Podobno je z okolico Puščave nad Slovenjim Gradcem in z globoko zemljo v Laški vasi pri Celju, medtem ko se širijo Hajdina, Ptuj, Središče in Veržej v izraziti poljedelski pokrajini. Vsa imenovana staroslovenska najdišča ležijo v poljedelsko zelo ugodnih legah večinoma v ravnini, manjša (Moravče pri Litiji in Sv. Križ nad Moravčami) v sončnem hribovju ter dokazujejo smotrnost Slovencev pri naseljevanju glede na zemljo, ki je ustrezala poljedelstvu. Izjemo predočuje edino Sveta Gora nad Litijo, vendar je ta utemeljena v utrdbenem položaju kraja, ne pa v naselitvi, ki jo živi gospodarstvo.

Primerjava geografske razprostranjenosti staroslovenskih najdišč s krajevnimi imeni in požigalništva, povezana z gospodarsko smotrnostjo za produktivnost, ki je poljedelcu še posebno prirojena, saj je najbolj zrasel z zemljo, kaže, da imamo na poljedelsko prvenstvenih ravnih površinah tudi najstarejšo slovensko poselitev, na poljedelsko manj ugodnem svetu pa poznejšo. S tem izpovemo v bistvu res samo to, kar so že pred nami dognali n. pr. Fr. Kos²³ ali V. Paschinger.²⁴ Vendar je to potrebno za ugotovitev, koliko je moglo biti požigalništvo sredstvo za obdelavo najstarejših naseljenih slovenskih površin in koliko poznejših, ki so v svoji hriboviti izobliki različne od najstarejših ravnih.

Bizantinski viri²⁵ o življenju Slovenov in Antov poročajo o zalogah prosa in proseni hrani, o življenju v naseljih, ki so daleč drugo od drugega, o menjavanju krajev bivanja, o mali ljubezni do poljskih opravil ter o gozdnatem in vodnatem ozemlju, kjer prebivajo. Pridelovanje prosa pa je — poleg gomoljev, sadov, sočivja in leguminoz, ki jih pri starejših Slovanih že poznamo — vprav značilno za kopaško poljedelstvo.²⁶ Zgodovinska pomembnost kopaškega poljedelstva je prav v poljedelskem pionirstvu, kjer je človekova sila z motiko, rovnicco, lopato, sekiro iz kamna, kosti, lesa in končno iz kovin obdelovala najprej manjše in nato

²³ Kos Fr., Gradivo I, 1902, XXXV ss.

²⁴ Paschinger V., Landeskunde von Kärnten, 1937, str. 165.

²⁵ Grafenauer B., l. c., str. 443 ss.

²⁶ Hahn Ed., Die Wirtschaftsformen der Erde. Pettermanns Mitteilungen XXXVIII, 1892, str. 9.

vse večje površine, se po izčrpanju zemlje z njih selila na nove, na teh pridelovala gomolje, sočivje ter v Evraziji proso in s tem dvignila tehniko obdelovanja zemlje, da je postala zmožna tudi za rast drugih žit, predvsem pšenice in ječmena. Prokopijevo poročilo kaže Slovence in Ante na stopnji kopaškega poljedelstva, v katerem je požigalništvo osušilo in redčilo, a ne še podiralo gozdove, nakar je pripravljala zemljo za setev motika. Poleg teh poročil pa ne smemo pozabiti na Menandra, ki poroča,²⁷ da so Avari 578 uničevali »polja« Slovanom v sedanji Vlaški. Ze izraz »polje« — saj pojmujejo Slovenci do danes pod poljem i ravnino i obdelano zemljo! — kaže na višjo stopnjo poljedelstva kot je kopaško. Uničevati njive kopačev, ki jih je opisal Prokopij, bi bil za Obre dolgotrajen posel, ki bi na koncu ostal brez strateškega uspeha; drugače pri poljih vlaških Slovanov, kjer kaže ime sâmo na obseg in stalnost obdelanega sveta, ki mu kopaštvo ni več kos in ki ga zmoro samo orno poljedelstvo. Tako najdemo pred priselitvijo Prokopijeve Slovence in Ante na stopnji kopaškega, Menandrove v Vlaški pa na stopnji ornega poljedelstva. Se pravi, da so bili Slovenci ob priselitvi tudi sposobni, da nadaljujejo rimsko tehniko poljedelstva kot svojo.

Vzporedno s Prokopijevimi kopači in Menandrovimi orači pozna tudi Slovenija poleg požigalništva iz polpreteklosti še druge poljedelske tehnike, ki očitujejo predvsem prašno poljedelstvo. Na južnem Pohorju nad Vitanjem²⁸ so v začetku XIX. stoletja sejali eno leto oves in potem pasli tri leta. Istočasno so v logaško-idrijskem hribovju²⁹ sejali v krompirišče ozimino, drugo leto jaro pšenico (ali ječmen) in lan, tretje oves, četrto oves z deteljo, peto in šesto so deteljo kosili, sedmo in osmo pa travo. Primerjava prašnega poljedelstva na južnem Pohorju z logaško-idrijskim odkriva revolucijo, ki jo je povzročila uvedba detelje in krompirja ter njima sledečega kolobarjenja v našem poljedelskem obratovanju. V porečju gorenje Savinje in Mislinje so skozi sedem let³⁰ sejali in kosili, tako da je rastle prvo leto rž ali jara pšenica ali soržica, drugo in tretje oves, četrto rž, peto, šesto in sedmo leto pa je bil travnik. V prodnatem Posavju je enoletni kulturi srakonoge sledil petletni pašnik in na enakem Dravskem polju prvoletnemu prosu ter drugoletnemu ovsu ali srakonogi pašnik skozi 6 do 8 let. Travniki prahi po kulturi žita moramo vzporediti tudi gozdno praho, ki jo še vidimo v oblikah ogonov po gozdovih Dravskega polja ali v manjši meri v Trboljci v Savinjski dolini. Zgodovinsko sega prašenje poljske zemlje nazaj v XIII. stoletje, ko poroča P. Crescenzi,³¹ da počiva zemlja po žetvi rži 7 do 8 let in je torej po pisanih virih približno enake starosti s požigalništvom. Kopaštvo v

²⁷ Grafenauer B., l. c., str. 442.

²⁸ Koren H., Pflug und Arl. 1951, str. 66.

²⁹ Leskovic P., Gebräuchlicher Feldbau und andere hauptsächlichliche Nebenbeschäftigung, und sonstige Erwerbsquellen der Gebirgsbewohner des Haasberger, Idrianer, Freudenthaler und Lacker Bezirkes. Annalen der Kais. königl. Landwirtschafts-Gesellschaft in Krain 1838—1839, str. 97 ss.

³⁰ Hlubek Fr. X., l. c., str. 50.

³¹ Dopsch A., l. c., str. 109.

Halozah in Posočju smo že omenili. Za nadrobno raznolikost poljedelske tehnike navajamo samo še sedanjo širino ogonov na Sorškem in Dravskem polju. Vse navedeno pa kaže, kako se razvije poljedelstvo pod krajevnimi vplivi z lego, vrsto zemlje, osojnosti itd., da pa danes pri pomanjkanju gradiva še ni mogoče ugotoviti vsake krajevne ali krajinske poljedelskotehnične skupnosti. Upoštevati pa je potrebno pri obravnavanju požigalniškega in ornega poljedelstva tudi prašno, ki je tako staro kot ralo — saj je tudi s prenehanjem rala in posledicami Liebigovih kemičnih dognanj končalo — ter ga zaradi tega uvrščamo tudi pri Slovencih v dobo pred priselitvijo; zraven pa tudi na kopaštvo, ki je doseglo svoj vrhunec v vinogradništvu.

Za obdelovanje poljske zemlje poznamo iz slovenske polpreteklosti poleg pluga in rala še drevo, narezavnico ali rezalo.³² Drevo zemljo rahlja, ralo rahlja in reže, plug pa rahlja, reže in obrača. Konstruktivno je drevo mehanizirana pokončna, ralo vodoravna in plug poševna motika, ojačena z desko. Z drevesom se je sredozemski človek v skladu s svojim geografskim okolišem povzpел do kopaštva, z ralom od kopaštva do ornega poljedelstva z gnojenjem in naprej do pluga. V slovenskih etnografskih spomenikih konstruktivno združuje drevo z ralom pohorski kavelj,³³ ki je predstavnik našega kopaškega izročila. V prvi polovici XIX. stoletja so voli v povirju Savinje še posebej spredaj vlekli drevo, ki je rahljalo zemljo, in za njim zopet posebni plug, ki jo je brazdil in obračal. Obenem z rezalom in plugom v Solčavi poroča J. G. Seidl tudi, da je zaporedno oranje z drevesom in plugom seglo le redko bolj globoko od štirih palcev, se pravi, da je bila globina oranja v planinskem svetu nad Savinjo pred 150 leti v bistvu enaka globini, do katere zrahlja ali napika zemljo motika. Če primerjamo sedanjo kakovost tega historičnega ornega poljedelstva s kakovostjo n. pr. sodobnega kopaštva na Tolminskem, vidimo, da ne pomeni razvoja samo prehod od motike k drevesu, ralu in plugu, temveč da se posamezne poljedelske tehnike razvijajo in dvigajo tudi same. Zaradi tega jih je treba imeti v razvidu tudi za zgodovino ter ne po pojavu enega izločiti drugega, kar je usoda drevesa po iznajdbi rala, rala po uvedbi pluga, prašnega gospodarstva po uvedbi kolobarjenja ali kopaštva po ornem gospodarstvu. V ozemlju visokosrednjeveške kolonizacije z ornim poljedelstvom imamo v pohorskem kavlju in solčavskem rezalu še ohranjeno izročilo kopaštva, ki ga je konservirala posebnost³⁴ zemlje; obratni primer napredka pa imamo v tako imenovanem merjascu, to je v tradicionalnem noriškem plugu za oranje na pobočjih z lemežem na obeh straneh, ki je pokrajinska iznajdba Retijcev, od koder se je razširila po vseh Vzhodnih Alpah in čez. S tem nikakor ne trdimo, da so Slovenci ob naselitvi prevzeli ta plug, temveč postavljamo vprašanje o razmerju rimske ostaline

³² Koren H., l. c., str. 67.

³³ Koprivnik J., l. c., str. 81.

³⁴ Rezek J., l. c., str. 24.

s plugom in živinorejo do poljedelskega sistema Slovencev v novi domovini.

Rimske pluge na Slovenskem predočujejo najdbe na Uncu, Vrhniki in Dernovem v Narodnem muzeju v Ljubljani ter iz okolice Šmarja pri Jelšah v Pokrajinskem muzeju v Mariboru; najdba iz Idrije na Bači³⁵ nam ni znana. To so železne motike, ki kažejo konstrukcijsko predstopnjo pluga in ki so služile za lemež pri ralu. V svoji izdelavi in po obliki so vsi ti lemeži istovrstni s staroslovanskimi,³⁶ ko se pojavijo v železu in jih arheologija datira z osmim stoletjem in tudi kasneje. Istočasno pa so naše najdbe rimskega lemeža tudi enake ravnikom ali lemežem na etnografskih slovenskih ralih. Če je pojav noriškega pluga pri Slovencih še zgodovinska neznanka, pa to ne more biti z ralom, čeprav je tudi pojav pluga še negotov, ker se prepogosto zamenjuje z ralom, kar velja tudi za ralo in drevo. Rimski ravniki so železni in se morejo zaradi tega uporabljati za dobo več rodov. Slovani so poznali orno poljedelstvo že v pradomovini, kar dokazuje skupna poljedelska terminologija, pa tudi Menandrovi vlaški Slovani. V novi domovini so Slovenci smotrno poselili prav poljedelsko najbolj ustrezne ravnine in hribovja, kjer požigalništvo večinoma ni bilo potrebno. V Središču ali na Murskem polju n. pr., kjer manjkajo vsi znaki požigalništva in krčenja, so mogle biti vir za prehrano samo stalne njive s prašnim poljedelstvom, ker bi požigalništvo z nižinskim gozdom naselbini ne moglo zagotoviti življenjskega prostora. Število staroslovenskih grobov in najdišč na Bledu dokazuje stalno naseljenost, ki je mogla temeljiti samo na bližnjem poljskem svetu s stalnimi njivami v prašnem poljedelstvu, ker za požigalništvo pač ni bilo prostora.

Na sedimentih rimske civilizacije je nastalo med staroselci in priseljenci nekaj podobnega, kar poznamo iz novejših migracij³⁷ na Balkanskem polotoku, kjer je po separatizmi in nasprotstvih prvega rodu nastopila pozneje sinteza obojih pod vplivom geografskega okolja; sinteza migracijske kulture pa je navadno vsota preteklosti staroselca in priseljenca v izrazu, ki ga oblikuje številnejši priseljenec. Tako vlogo je gotovo imel Slovenec po naselitvi v novi domovini in prevzel železni rimski ravniki na svoje, do tedaj pač zlasti še leseno drevo in ralo. Dejstvo, da manjkajo arheološki zadevni ravniki, temu ne nasprotuje, dokler nimamo odkritih staroslovenskih naselbin in ustaljene kronologije uporabnih tehniških predmetov. Sintezo rimskega in poznejšega gospodarstva,³⁸ ki ga pričenjajo prav priseljeni Slovenci, kaže nadalje vzhodno-

³⁵ Za opozorilo se zahvaljujem kustosu tov. St. Gabrovcu.

³⁶ Prim Korošec Jos., Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, 1952, str. 221.

³⁷ Prim. Cvijić J., Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje I, 1922, str. 199 ss.

³⁸ Amschler J. W., Ur- und Frühgeschichtliche Haustierfunde aus Österreich. *Archaeologia Austriaca*, H. 5, 1949, str. 41 ss., 64 ss. — Die Ausgrabungen auf dem Magdalenenberg 1944. Die Tierfunde. *Carinthia I*, CXL, 1950, str. 484.

Sl. 3. *Ledina na Jelovici*

Foto: A. Melik

Sl. 4. *Njiva v hrastovem štorovju pri Kostanjevici
(Krakovo)*

Foto: A. Melik

alpska in s tem tudi slovenska živinoreja. Noriški, haflinški in lipicanski konji so doma v Vzhodnih Alpah od rimske dobe dalje. Noriški je po izvoru in nastajanju popolnoma vzhodnoalpski, haflinški pa je križanec orientalskega, avarskega lahkega konja s pranoriškim, kar zopet dokazuje gospodarsko sodelovanje priseljencev in staroselcev ter naslonitev priseljenca na starejšo rimsko civilizacijo. Skoraj enako je z vzhodnoalpskim govedom. Prazgodovinsko kratkorogato govedo je temelj sedanjih naših mlekaric. Rimljani so uvedli v Norik dolgorogato govedo ter z njim verjetno križali kratkorogato prazgodovinsko. Čeprav je gotovo, da so rimsko alpsko govedo križali tudi s stepskim panonskim, je vendar primigena podlaga za današnje pingavsko, muredolsko in koroško govedo dolgorogato rimsko. Pri pomanjkanju arheološkega poljedelskega orodja Slovencev v času naselitve so Amschlerjeve anatomske ugotovitve posebno o kontinuiteti zlasti koroškega goveda od rimske dobe dalje zelo važne, ker nas opravičujejo k sklepu, da so Slovenci ob naselitvi prevzeli domače pokrajinsko govedo ter ga pri njegovem značaju gojili naprej kot mlekarico in vprežno živino, s to pa na lastnih izročilih oranja tudi rimsko orodje za oranje. Seznanjeni z ornim poljedelstvom že v pradomovini so tako Slovenci poselili v novi domovini staro urbanizirano površino, po kateri in v sosedstvu katere so tudi potekala prometna sredstva, koder so se v novo domovino priseljevali.

Norik je bil sicer za Rim gospodarsko³⁹ pomemben predvsem zaradi rudnikov, gozdov in živine, manj zaradi poljedelstva. Vendar ima od nekdanjega Norika sorazmerno največ poljedelskega sveta prav slovenska zemlja in poleg tega je neposredna bližina Akvileje z industrijo železnega poljedelskega orodja morala s svojimi proizvodi ustvariti obdelovalno izročilo v širšem akvilejskem zaledju, ki je vplivalo tudi na priseljene Slovence. O slovenskem nadaljevanju železarstva na Koroškem in Gornjem Štajerskem govorijo strokovni nazivi za vrsto postopkov in orodij v zgodovinskem tamkajšnjem železarstvu ter slovenska imena⁴⁰ krajev v okolici Erzberga, kjer jih je iz geografskih razlogov moglo roditi samo železarstvo. Seveda moramo upoštevati stvarno proizvodnjo tega železarstva, ki je v skladu s tedanjo evropsko poljedelstvo ter železarsko tehniko nizka. Saj poznamo iz breviarija Karla Velikega na prehodu VIII. v IX. stoletje frankovsko dvorno posestvo z delavci za 17 stanovanjskih stavb, a brez enega voza in brez enega pluga, ali drugo s 740 orali polj in s poljedelskim železnim orodjem 27 večjih in manjših srpov ter 7 širokih motik. Temelj evropskega in slovenskega poljedelstva na prehodu VIII. v IX. stoletje je še drevo!

So pa še drugi razlogi, ki govorijo za določeno kontinuiteto rimske in slovenske civilizacije. Po A. Luschinu⁴¹ je zemljiška mera orala nastala iz rimskega herediuma, kraljevska huba pa iz poljedelske centurije.

³⁹ Rostoffzef M., Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich I, 1950, str. 190, 265.

⁴⁰ Riehl H., Das steirische Eisenbuch, Graz 1937, str. 108.

⁴¹ Hoops, Reallexikon II, str. 614.

Oblikovne in funkcionalne sorodnosti, da ne rečemo enakosti, n. pr. rimskega volovskega jarma, voza s križvarko, žrmelj, soda, kladiva in klešč z istovrstnimi slovenskimi etnografskimi spomeniki iz predindustrijske dobe, so tako očitne, da moramo upoštevati določeno nadaljevanje rimske civilizacije Norika tudi po padcu rimske vlade; med tem tudi orodja za oranje, ki se je z ravnikom na ralih in lemežem na plugih ohranilo vse do časa, ko je prevladal Zugmájrvjev plug. Po dosedanjih arheoloških najdbah rimskega lemeža in pravkar naštetega orodja, ustreznem doslej znanemu slovenskemu etnografskemu inventarju, tradicionalni zemljiški meri in gotovosti ornega poljedelstva pri Slovencih pred naselitvijo moremo pri medsebojni odvisnosti živinoreje z rimskim vprežnim govedom in konjem računati v poljedelskem obdelovanju na ravninah z nadaljevanjem rimskega ornega poljedelstva po priseljenih Slovencih.

Vprašanje polj na terasah n. pr. na Primorskem in na Dolenjskem še ni proučeno. Gotovo je, da ne morejo izhajati iz požigalništva, medtem ko bi pa mogla biti v zvezi z rimsko poljedelso tehniko.

Priseljenci pa so tudi pomnožili civilizacijski inventar nove domovine. Tako so vsebovali tako imenovani avarski grobovi v zaledju Dunaja poleg že imenovanega lahkega konja med drugim tudi jajčje lupine domače kokoši in kot novost za Vzhodne Alpe domačo gos. Perutnina pa je dokaz za stalnost bivališč in s tem posredno tudi za trajno in stalno poljedelstvo, ki je zvezano z ralom ali plugom.

Za določeno kontinuiteto rimske civilizacije s slovenskimi priseljenci govorijo tudi posredni razlogi. Samo življenje na sedimentih rimske preteklosti je moglo zblížati Slovence z njihovimi zahodnimi sosedi, kjer so obstajale podobne civilizacijske prvine, ki so povzročile nivelizacijo gospodarstva in življenja. Že Hauptmann⁴² je opozoril na zdaleč bolj mehki način vključitve Slovencev v frankovsko državo, kot pa se je ta izvedla pri Sasih, Avarih ali polabskih Slovanih. Posrečeni beg Lopichisa⁴³ od Avarov v času okoli 620, ko ga je Slovenka nekaj dni hoda pred Furlanijo nasitila s kruhom in preskrbela z živili, ne govori za sovraštvo med Slovenci in Langobardi, saj bi večja nasprotstva kaj takega ne dovolila. Tudi darovnica ob ustanovitvi kremsmünstrskega samostana navaja Slované brez opredelitve do nemških sosedov kot gospodarsko enakovredne podložnike. Tako razmerje bi pač moglo pozneje roditi krščanstvo. Ker pa ga nahajamo pred tem, more za razlago služiti samo skupna rimska gospodarska tradicija, ki je vezala etnične raznolikosti v znosno in enakovredno sožitje.

Vrnimo se sedaj z naše ekskurzije po slovenskem etnografskem in zgodovinskem požigalniškem poljedelstvu ter ugotovimo, kaj je vzbudilo našo pozornost in kaj zasluži posebnega opozorila. Zaradi svoje tehnike in smotra je slovensko požigalništvo omejeno na hribovja ter manjka v ravninah. Slovensko požigalništvo je ostanek kopaškega požigalništva,

⁴² Hauptmann L., Die Herkunft der Kärntner Edlinge. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XXI/3, 1928, str. 279.

⁴³ Kos Fr., Gradivo I, 1902, str. 155.

ki je z uvedbo železnega orodja v času preseljevanja Južnih Slovanov postalo prva tehnika za krčenje gozdov in je na krčevinah posplošilo prašenje. Zgodnjesrednjeveške arheološke postojanke, ki ležijo na poljedelskih ozemljih zlasti v ravninah z njihovimi obrobji in geografska razprostranjenost krajevnih imen lazi in podobnih po hribovjih govorijo obenem s številnimi sorodnostmi rimske živinoreje s slovensko, rimskih poljedelskih priprav s slovenskim etnografskim poljedelskim orodjem v predindustrijski dobi, terasnim poljedelstvom na slovenskem jugozahodu ter zgodnjim vinogradništvom (IX. stoletje), da so Slovenci ob prihodu v današnje domovino poselili predvsem ravnine z obrobji, kjer so nadaljevali orno poljedelstvo rimskih prednikov in svoje pradomovine. Šele iz prvotnih naselij v izrazitih poljedelskih ozemljih so se pozneje začeli širiti s trebljenjem poljedelsko manj ustreznih gozdov po ravninah in v večji meri s požigalništvom krčiti hribovja ter pridobljene površine obdelovati s kopaško in orno tehniko, ki sta po svojem bistvu v dobi pred splošnim gnojenjem od samih začetkov uporabljali prašenje. Za razprostranjenost kopaškega ali ornega poljedelstva so bile odločilne geografske okoliščine ter vloga poljedelstva v kmetijstvu posameznega področja, kraja, pa tudi ledine.

Poljedelstvo je kultura tal in zaradi tega odvisno od geografskih raznolikosti ter civilizacijskega izročila, ki ni dovolilo v kmetijstvu nekega splošnega sistema, dokler ni nastopilo politično vodstvo gospodarstva. Ker se to pojavi šele s fevdalnimi gosposčinami v visokem srednjem veku, je pred tem nemogoče govoriti o kakem splošnem poljedelskem sistemu, temveč najdemo v skladu z izobliko in poljedelsko kakovostjo tal ter z gospodarskim izročilom orno in kopaško poljedelstvo, ki sta uporabljala razne vrste prašenja. Požigalništvo pa je bilo v vsem srednjem veku pomembno kot sredstvo za krčenje gozdov v hribovjih in s tem za razširjenje poljedelske in travniške zemlje. Kot samostojni gospodarski sistem se je požigalništvo uporabljalo in ohranilo na zemljiščih, ki za kako drugo kulturo tal trajno niso prikladna, se pravi kot dodatna panoga kmetijstva, ki ima drugje svoje temeljne življenjske možnosti.

Na Slovenskem obstoje še žive priče, ki bodo mogle potrditi naše navedbe o polpreteklem požigalništvu kot dodatnem poljedelskem obratovanju našega planinskega kmetijstva. Podobno je bilo tudi drugod. Vseverni Rusiji, zlasti v kolonizacijskem območju Novgoroda in Pskova, je požigalništvo⁴⁴ služilo kot sredstvo za krčenje gozdov ter se je ohranilo kot poljedelski obrat za prebivalstvo, ki se je poleg tega in predvsem živelo od lova kožuharjev, rib, gozdarstva in domače obrti. Tako tudi v severni Rusiji požigalništvo ni bila temeljna, temveč drugovrstna gospodarska panoga prebivalstva, ki se je ukvarjalo s požigalništvom. Tropsko požigalništvo je bilo podobno v prvi vrsti sredstvo za krčenje, ki omogoča nadaljnje vrtnarstvo ali plantaže, medtem ko je bilo samo

⁴⁴ Hettner A., Russland, 1921, str. 119 ss.

v manjši meri poljedelski obrat, odvisen od nabiralnega gospodarstva. Posebno mesto pa zavzema travniško požigalništvo v stepah, kjer se je kot n. pr. nad Črnim morjem razvilo v kopaško poljedelstvo ter se v posameznih dobah z različnimi uspehi bojevalo za premoč z nomadstvom dokler ga ni končno premagalo s plugom. Gospodarska prevelika potreba po delovnih silah, ki niso bile v sorazmerju s pridelkom, je onemogočila požigalništvo za tekmo s kopaškim in ornim poljedelstvom ter je zaradi tega opravljalo za eno ali drugo pripravljalna dela za krčenje in trebljenje, poleg tega pa tudi za gnojenje.

V zvezi s požigalništvom in kopaštvom moramo za A. Dopschem⁴⁵ vnovič opozoriti na vinogradništvo, ki se pri Slovencih navaja že 777 pri Kremsmünstru, 861 v Panoniji in 890 pri Ptuju. Razvoj vinogradništva, torej kulturne vinske trte, ki je pri nas doma, je iz požigalništva sploh nemogoč, iz kopaštva pa naraven. Zaradi tega je zgodnji pojav vinogradništva na Slovenskem dokaz, da so stari Slovenci poznali tudi kopaštvo brez požigalništva ter da so s kopaštvom obnovili kulturo vinske trte, ki je v stari domovini niso poznali.

Kopaško poljedelstvo se razlikuje od požigalniškega ter je enako ornemu v razdelitvi zemljiških površin, ki jih smotrno uporablja za določeno kulturo tal, kakor polje, travnik, pašo, gozd in za posebne kulture, kot je n. pr. vinogradništvo ali vrtnarstvo. Razlika med kopaškim in ornim poljedelstvom pa je v podrejenosti poljedelske dejavnosti nepoljedelski pri kopaškem ter nepoljedelske poljedelski pri ornem. V precej kopaškopoljedelskih Halozah je hrbtenica gospodarstva vinogradništvo, na Tolminskem živinoreja, na Jelovici pa gozdarstvo; povsod tod je poljedelstvo samo vir bolj ali manj zagotovljene prehrane, medtem ko zagotavljajo prebivalstvu življenje in razvoj druge pravkar omenjene gospodarske panoge. To narekujejo produkcijske možnosti v zvezi s posebnimi geografskimi lastnostmi okolja in njegovega življenjskega prostora. Geografsko okolje pa je za zgodovinsko dobo stabilno; možnosti za življenje so tehnično opredeljene in človek se jim je moral prilagoditi, ko jim je že od vsega početka podredil gospodarstvo s kopaškim poljedelstvom, n. pr. v Posočju ali Halozah.

Pri ornem poljedelstvu pa je gospodarsko težišče na poljedelstvu ki so mu podrejene živinoreja z vprego in gnojenjem, gozdarstvo za kurjavo, stavbarstvo in orodje. Kakor dopolnjuje kopaško poljedelstvo živinorejo, gozdarstvo itd., podobno dopolnjujejo orno poljedelstvo živinoreja, gozdarstvo ali sadjarstvo. To je mnogokje očitno še danes ter je bilo toliko bolj pred racionalizacijo gnojenja po Liebigovih kemičnih odkritjih. Z njimi in z modernizacijo pluga od Zugmayrja dalje se je končalo prašenje, ki je bilo dotlej v skladu z geografskimi okoliščinami sestavina vsakega, tako ornega kot kopaškega poljedelstva.

Po R. Pitoniju moremo zasledovati človekovo dejavnost nazaj skozi 600.000 let; poljedelstvo, to je v stvari žito, poznamo na Slovenskem od

⁴⁵ Dopsch A., l. c., str. 118.

neolitika dalje. Se pravi, od neolitika do priselitve Slovencev je bila Slovenija bivališče človeka, ki je z zemljo bil boj za obstanek in v njem dvignil prirodno pokrajino na stopnjo kulturne. Podobno je v stari domovini slovenski prednik dosegel stopnjo kopaškega in ornega poljedelca. Po preselitvi je v sintezi civilizacije stare in nove domovine nadaljeval v skladnosti z izobliko poseljene zemlje kopaško in orno poljedelstvo, ki ju označuje prašno gospodarstvo. Požigalništvo pa je postalo sredstvo za krčenje ter način za poljedelsko uporablanje zemlje, ki za posebne kulture tudi s prašenjem ni bila prikladna in kjer se je poleg dodatnega žita za prehrano pridelovalo tudi žito za seme.

Zusammenfassung

BEMERKUNGEN ZUR BRANDWIRTSCHAFT

Die Brandwirtschaft wird in der Wirtschaftsgeschichte als Vorstufe für den Pflugfeldbau angenommen.

Die betriebstechnische Analyse der Brandwirtschaft — ausgenommen die Raum- oder Stockrechte — wie sich solche in Slowenien bis zur letzten Zeit erhalten hat, zeigt, dass diese nur in der Gebirgswelt, nicht aber in der Ebene betrieben wurde; und in der Gebirgswelt wieder nur auf Flächen, die nicht für dauernde Acker-, Wiesen- oder Hochwaldkulturen geeignet waren, als ergänzender Feldbau bei den Bauern, die auch ihre ständigen Felder bearbeiteten. Die Möglichkeit der Brandwirtschaft in der Ebene ist wegen der Schwierigkeiten des Feuerziehens fraglich. Die erforderlichen Arbeitskräfte für den gleichen Ernteertrag verhalten sich zwischen Brandwirtschaft, Hackfeldbau und Pflugfeldbau wie 33 : 6 : 1 oder in der Brandwirtschaft sind 33mal soviel Arbeitskräfte erforderlich, um den gleichen Ertrag wie beim Pflugfeldbau zu erzielen und mindestens fünfmal soviel wie im Hackfeldbau. Bei der fraglichen Möglichkeit der Brandwirtschaft in der Ebene und bei der noch zweifelhafteren Möglichkeit, die für die Brandwirtschaft benötigten Arbeitskräfte zu ernähren, wird die Brandwirtschaft als ein allgemeines Feldbausystem abgelehnt und als eine Betriebstechnik der Waldrodung, die den Boden für den Hack- und Pflugfeldbau vorbereiten soll, betrachtet.

In Übereinstimmung mit dem Wesen der Brandwirtschaft und mit den Berichten über die alten Slaven werden diese zur Zeit der Inbesitznahme der südöstlichen Alpenländer als Hack-, Riss- und Arlfeldbauer angenommen. Die Deutung der altslawischen Monatsnamen aus der Brandwirtschaft ist betriebstechnisch nicht erklärbar, wohl aber aus alltäglichen Hausbedürfnissen; ähnlich werden die §§ 13 und 56 des byzantinischen Ackerbaugesetzes aus dem Übergange des VII. ins VIII. Jahrhundert durch den Arbeitseinsatz des Mannes im Feldbau und durch die kulturgeschichtliche Rolle des Eisens als Bewaffnungsmaterial, nicht aber aus der Brandwirtschaft verständlich. Die altslawische Wirtschaft in der neuen Heimat stellt eine Synthese der mitgebrachten Errungenschaften und der bodenständigen römischen Zivilisation dar. Der eingewanderte slowenische Hack-, Riss- und Arlfeldbauer lehnte sich an die überbliebene römische Landwirtschaft an und übernahm die Zucht ostalpiner Rinderrassen, das Joch als Flächenmass, die Form der Arlschar, und eine Reihe von Betriebs- und Hausgeräten.

Als Riss- und Arlbauer nahm der Slowene die für den Ackerbau am besten geeigneten Bodenflächen in den Ebenen und im Hügellande in Besitz. Von hier aus drang er mit Feuer und Axt auf der Suche nach für den Ackerbau gün-

stigem Boden ins Bergland und bebaute ihn seinen geographischen Verhältnissen entsprechend mit Hacke, mit Riss oder mit Arl. Der Feldbau mit der Arl blieb die Grundlage seiner Ernährung, der Feldbau mit der Hacke Zusatzbetrieb der Viehzucht, des Weinbaues und später der Waldwirtschaft. So hat sich bis heute der Hackfeldbau im Soča- und mancherorts im östlichen Weinbaugebiet erhalten, seltener in der mittleren Gebirgswelt, wo die Hacke durch den Bockpflug ersetzt wurde, der Pflugfeldbau jedoch in den Ebenen und in der sanfter gelegenen Bergwelt. Parallel mit der Einführung des Pflugfeldbaues hat sich auch der geographisch bedingte Hackfeldbau weiter entwickelt und im Weingartenbau seinen Höhepunkt erreicht, also in einer Bodenkultur, die nicht aus der Brandwirtschaft, sondern nur aus dem Hackbau zu erklären ist. Die Feldgras- Zwei- oder Dreifeldwirtschaft sind geographisch begründete Intensitätsgrade der Bodenbearbeitung innerhalb des Hack-, Arl- oder Pflugfeldbaues und keine Feldbausysteme. Alle diese Intensitätsgrade fassen im Hackbaue, sind charakteristisch für den Hack-, Arl- und Pflugfeldbau, wo sie bei allgemeinerer Düngung zu schwinden begannen, bis sie mit der auf Liebigs Entdeckungen aufgebauten agrochemischen Düngung völlig verschwanden.